

УДК 271.2-662:317.722(4-15)

271.2-1

271.2-528-549-1

271.2-55-549-1

DOI: 10.46793/sabornost24.001M

Оригинални научни рад

Игнатије Мидић*

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд
Институт за Систематско богословље

Савремена западноевропска цивилизација и Православна Црква

Abstract: Суштинска идеја рада огледа се у одговору на питање односа савремене западноевропске цивилизације и Православне Цркве. У том контексту, први део истраживања посвећен је излагању суштинских карактеристика савременог света, са фокусом на питање онтолошких импликација базичних одређења савремене западноевропске цивилизације. На тим основама други део анализе усмерен је на питање: какав је одговор Православне Цркве на изазове савремене цивилизације. Стога, овај део истраживања започиње детаљним освртом на учење Светих Отаца о постојању Бога који је Света Тројица и последично томе освртом на православну еклисиологију као најаутентичнијем одговору на поменуте изазове. Сви елементи истраживања теже ка томе да укажу на неопходност дијалога црквеног предања, заснованог на онтологији личносне тријадологије и евхаристијске еклисиологије, у циљу позивања на радикално промену појма личности од самомислеће и самоделатне индивидуе ка бићу заједницу, са најдиректнијим последицама по однос према Богу, човеку и свету.

Key words: савремена западноевропска цивилизација, индивидуализам, рационализам, прагматизам, етика, Света Литургија, тријадологија, еклисиологија, подвижништво.

Увод

Православна Црква није од овога света, али је у свету. Њена улога од почетка њеног постојања јесте да помогне човеку сваке епохе да превазиђе проблеме са којима се он сусреће и да на крају спасе њега, као и свет. Међутим, да би Црква могла да испуни своју мисију, потребно је да уочи суштинске проблеме са којима се сусреће човек и да предложи конкретне

* ignatije@bfspc.bg.ac.rs

мере за њихово решење, као што су то увек чинили Оци Цркве. Јер, као што чини добар лекар, а то је да најпре поставља правилну и тачну дијагнозу болести, па тек онда приступа терапији и лечењу, то треба да учини и теологија, тј. Црква, у односу на савремени свет у коме живимо. Најпре треба да уочи суштинске проблеме од којих пати савремени свет, па тек онда да приступи њиховом решењу. Иначе неће бити никаквог успеха.

У овој краткој студији покушаћемо да дамо један уопштени преглед савременог света у коме живимо и у коме живи и делује Православна Црква, са посебним освртом на проблеме са којима се суочава савремени човек захваљујући савременој западноевропској цивилизацији, без позивања на библиографију која је наравно у основи овога текста.¹ Поред највећег проблема, а то је *смрти*, који је у основи свих цивилизација, а којим нећемо детаљно да се бавимо у овој студији, овде желимо да обратимо пажњу на неке специфичне карактеристике наше савремене цивилизације и проблеме који из њих извиру.² Које су то карактеристике наше савремене западноевропске цивилизације, укључујући ту и Америку, и који су то проблеми са којима се суочава свет у коме живимо, а посебно савремени западноевропски човек? На тим основама ћемо видети шта је то што Православна Црква нуди као решење тих проблема.

Суштинске карактеристике савременог света

Историја се дели на епохе. У основи сваке епохе стоје неки кључни догађаји као и личности и учења на основу којих се епоха формира и који је чине различитом у односу на претходне. Такав је случај и са нашом савременом цивилизацијом. Под нашом савременом цивилизацијом подразумевамо пре свега западноевропску цивилизацију укључујући ту и Америку. Наравно постоје и друге цивилизације у свету, али је западноевропска доминантна. Све остале имају као главни циљ да достигну њу. Где су корени наше савремене западноевропске цивилизације?

Пре него што дамо одговор на постављено питање, желимо да укажемо на једну битну карактеристику западног човека, а која је увек присутна, ма о којој епохи да се ради, а то је његово интересовање за *ипрактичност*. Човек латинског говорног подручја у поређењу са старим Јелинима, на пример, имао је наглашени интерес за практичност и практични живот као једну битну карактеристику у односу према свету и животу, која га је разликовала у односу на Јелине. Примера ради, кад један Јелин види једну ствар, он се пре свега пита шта чини ту ствар да постоји. Јелин се, дакле,

¹ О коренима савремене европске цивилизације видети: Spielvogel, 2014.

² Више од деценију раније инсистирали смо на истом питању: „Када говоримо о савременом свету и о Цркви у њему, као и о њиховом односу и евентуалним проблемима који постоје између њих, често пренебрегавамо питање: шта чини суштину, како савременог света, тако и Цркве, тј. који су корени из којих они израстају”. Мидић, 2009, стр. 133.

интересује за *онѿолоѿију*. За човека Латина, међутим, основно питање које му се намеће у односу на ствар коју види, није питање шта чини ту ствар да постоји и да је то што јесте, већ за шта се та ствар може употребити. Ако не може да се употреби, она за њега као и да не постоји. Ако може да се употреби и да буде корисна, он је аутоматски стварао законе, односно институције које регулишу ту употребу да би ствар била од што веће користи, како појединцу, тако и друштву.³ Речју, западни човек се пре свега интересује за *еѿику*.

Схватање хришћанства такође се разликује између западних и источних хришћанских теолога, управо због ових различитих приступа свету. Западни хришћани су Јеванђеље (благу вест о спасењу), као и сву теологију, у већини случајева претворили у етику, тј. истицали су њихову практичну употребу. Отуда су се западни хришћани, за разлику од источних, умногоме бавили друштвеном активношћу. Испуњавајући етичке норме, западни човек мисли да ће тако учинити свет бољим, чак савршеним, и да ће на овај начин остварити Царство Божје на земљи. И овде се, дакле, види та склоност западног човека ка практичности и уздање у етику, тј. у своју делатност, што је и те како присутно и у нашој савременој западној цивилизацији.⁴ Што се пак тиче Православних Цркава и теолога, без обзира што и православни припадају истој западноевропској цивилизацији, они су се првенствено бавили теоријом (теологијом) и богослужењем, а мање друштвеним активностима. Нису се много уздали у своју делатност, већ су ишчекивали Други Долазак Христов који ће ослободити свет од смрти и установити Царство Божје на земљи.⁵ Тако је углавном и данас, иако се и у православљу доста тога променили под утицајем западног хришћанства. А сад да се вратимо на нашу савремену епоху, тј. цивилизацију. Где су њени корени и шта је то, поред овога што смо навели, што чини њену суштину и чини је посебном?

Кад се конкретно ради о нашој савременој западноевропској цивилизацији њене корене треба тражити у веку *Просвећеносѿи* (XVIII век).⁶

³ Римска држава је настала на тим основама и била је моћнија у односу на друге државе које нису имале овакав приступ животу. Уп. речи митрополита пергамског: „Свима је познато како су Римљани жарко неговали организацију и институције. Правна наука је једна од њихових тековина. Римска држава је дала посебан значај институцијама и суштински је зависила од њих. Ниједан народ није постигао толико велика достигнућа на пољу организовања државе као што су Римљани”. Зизијулас, 2014, стр. 42.

⁴ Детаљније о последицама овакве поставке: Мидић, 2012, стр. 120–122.

⁵ Овакав онтолошки став ишчекивања Другог Доласка Христовог јасно се види у 1Сол 5, 1–2: „А о временима и роковима, браћо, није потребно да вам се пише. Јер ви сами добро знате да ће Дан Господњи (ἡμέρα κυρίου) доћи као лопов у ноћи”.

⁶ О томе да су корени савремене западноевропске цивилизације у веку Просвећености писали смо раније. Уп. Мидић, 2012, стр. 120: „Етика и морал су доживели тоталну ерозију у савременом друштву и то као последицу схватања човека као индивидуе који мери живот својом логиком. Утемељивши своје постојање на етици, тј. на јуридичком односу

Које су основне карактеристике века Просвећености? Основна карактеристика овог периода је форсирање *рационализма*, односно људске логике као најважнијег сегмента људске личности, у приступу животу. Човек се суштински разликује од свих других живих бића по томе што има ум и разум и зато је централно биће у свету. Отуда је човек дефинисан од неких истакнутих личности западног света као мислећа природа.⁷ Стављајући човека у центар света и истичући да је његова најважнија карактеристика логика, дошло се дотле да је људска логика у савременом западном друштву постала једино мерило свега, па и самог постојања. Ово потврђује Декарт кад каже „мислим, дакле постојим”. За савременог човека ништа од онога што се не слаже са људском логиком и не постоји, или је у најбољем случају сумњиво. Отуда у веку Просвећености који карактерише нашу савремену западноевропску цивилизацију акценат је стављен на развијање људских умних способности, како би човек што више развио свој ум и могао да логички мисли и поступа. У ту сврху отворане су школе у којима се човек усмеравао да логички посматра свет око себе.⁸ Будући да сваки човек има ум, потребно је да сви прођу кроз школе како би били оспособљени за живот, тј. за самостално деловање.

Рационалистичким приступом свету који га окружује савремени човек је развио науку која се темељи на логичким истраживањима природе и њених закона. У овом сегменту савремени човек је толико напредовао да је дошао и до нових открића. Открио је громобран, парну машину, аутомобил, телеграф, телефон, телевизор и много тога другог, све до вештачке интелигенције. На основу тих открића створио је моћну технологију која му служи за истраживање и искоришћавање природе, у циљу стварања бољег и лаганијег живота за човека.⁹ Ова открића су битно обележила нашу цивилизацију и створила су посебне карактеристике у сфери како научног, тако и свакодневног живота, која су му битно променила живот. Које су последице рационалистичког приступа свету по свакодневни живот савременог човека?

а) Будући да сваки човек располаже умним силама, савремени човек сматра да је свака индивидуа способна да доноси суд о томе шта је добро, а шта зло и да у складу са својим схватањима и делује. Ово је имало за последицу то да се створило убеђење да су сви људи једнаки и да човеку нису потребни никакви ауторитети изван себе који би га упућивали на то

са Богом, Црква на Западу је дошла у озбиљну кризу. И то захваљујући управо логичком одређењу истине и постојања које је пласирао век просвећености”.

⁷ Боетије, *Liber de Persona et Duabis Naturis* 3: naturae rationalibus individua substantia. Migne, 1847, col. 1345.

⁸ О опасности рационалистичког приступа образовању и школству уопште уп. Мидић, 2004.

⁹ Сви ови услови довели су до еколошког проблема и самим тим до свеprisутније еколошке катастрофе. О томе детаљније Мидић, 2019.

шта треба да ради и шта је то добро а шта зло. Посебно ако је човек 'школован', тј. ако је научио да логично мисли. Као последица таквог схватања, у савременом друштву више не постоје ауторитети. Посебно су у нашој савременој цивилизацији изгубили сваку важност црквени и религијски ауторитети.¹⁰ Вера у натприродно, у чуда, у нешто метафизичко, у дожанство, доведена је у највећу сумњу, скоро до потпуне негације.

Овакав, логички, приступ животу створио је и посебну етику која је такође утемељена на логици и логичком понашању људи. Рационалистички приступ животу створио је убеђење код савременог човека да он може својим делањем, ако је у складу са логиком, да учини све. Сматра да, ако се људски живот усклади са логиком и логичким понашањем, онда ће настати 'рај' на земљи. Ово оптимистичко гледиште које је произвео век Просвећености је двадесети век прогласило периодом достизања тог циља. Међутим, на основу катастрофалних здивања баш у овом веку, два светска рата, ово је очигледно била велика заблуда.

δ) Друга тековина наше савремене цивилизације која такође битно утиче на живот јесте та да човек савремене епохе сматра себе *независном индивидуом*. Будући да сваки човек има ум, њему није потребан други, не само као ауторитет који би га упућивао на то шта треба да чини, већ и у односу на само постојање. Последица схватања човека као мислеће природе и тога да он на основу своје свести о себи (самосвести) одређује себе и свој лични идентитет, јесте, дакле, та, да човек савремене епохе види себе као независну индивидуу.¹¹ Човек има свест о себи, самосвест о себи као личности, као о бићу коме *није потребан други*. Савремени човек посматра себе и своје постојање апсолутно независно од другог па и од Бога као Другог. То је једна од главних карактеристика наше савремене епохе, тј. виђење човека као независне индивидуе. Другим речима, на основу логичког приступа човека животу и свему ономе што га окружује развио се, дакле, такозвани *индивидуализам*. Личност човека је поистовећена са индивидуом. Које су последице виђења човека као независне индивидуе по свакодневни живот?

Савремени човек, идентификујући себе као индивидуу, у постојању другог човека види ограничење своје слободе. Други човек и све што није он, не само да су му страни, већ их он доживљава као потенцијалну опасност по своје постојање. Тачније, другог човека види као свог непријатеља против кога треба да се бори да би живео. Познате су речи савременог

¹⁰ Зизијулас, 2000, стр. 35–44, 35: „У позадини савремене кризе ауторитета — која је досегла и област религије и Цркве — лежи одређени појам 'ауторитета' који је одговоран за ту кризу”.

¹¹ Зато није чудно што је учење блаженог Августина који је инсистирао на самосвести, пишући *први њуи* у историји Цркве дело под називом *Исјовести*, у корену савремене западноевропске цивилизације.

философа „други је мој пакао”, или „други је мој првородни грех”.¹² Овај став се није променио ни увођењем закона о такозваној толеранцији међу људима.¹³ Јер и у овом случају човек није престао да у другоме види свог непријатеља. На то управо указује увођење *закона* о толеранцији.¹⁴ Отуда савремени човек све своје научне изуме, које је првенствено наменио свом лакшем и бољем животу, врло често користи за производњу оружја којим уништава друге. То су показала два светска рата која су се десила баш у нашој епохи, а што се и данас показује.

Но и поред трагичног искуства које је још увек свеже у памћењу, савремени човек и даље производи и то све страшније оружје за масовна уништења, која могу да изазову општу катастрофу и крај живота на земљи. На ширем социјалном плану последице индивидуализма и посматрања другог као потенцијалног непријатеља су да се народи деле по нацијама и стварају независне националне државе. Њихова евентуална удруживања су удруживања на бази интереса. Уколико ти интереси престану да постоје, настаје раздруживање. Исти је случај и са породичним животом савременог човека. Бракови се такође врло често склапају на основу интереса. Када нема више интереса, они се разводе. И на религиозном плану човек доживљава себе као јединку независну од другог и заједнице с њим. Многи данас Цркву схватају као институцију и као средство за остварење својих индивидуалних потреба, а не као заједницу многих са Христом и међу собом, а без те заједнице нема ни вере у Бога, тј. нема ни хришћанина. Јер, један хришћанин једнако је ниједан хришћанин (*Unus Christianus, nullus Christianus*).

Човек савремене епохе и природу која га окружује такође види као нешто страном у односу на себе, као објекат за истраживање како би је употребио. Зато савремени човек користећи своје изуме и технологију, тежи да природу стави под своју власт. Уколико то не успева, он је обожава. Човеков приступ природи има за циљ да природу стави под своју контролу да би је искористио за своје добро. У ту сврху створио је моћну технологију за њено искоришћавање. Речју, савремени човек је развио технологију и своје технолошке изуме које употребљава да би проучавао природу, а све у циљу искоришћавања природе за своје уживање.

¹² Sartre 2000, стр. 93: „L'enfer, c'est les autres”. Уп. и речи: „Нихилизам је плод индивидуалистичке онтологије и захтева индивидуе да буде потпуно слободна”. Мидић, 2012, стр. 125.

¹³ На овом месту, пре свега, мислимо на документ донет након Другог светског рата (10. децембар 1948.) под називом *Универзална декларација о људским њравима*. Индикативан је члан 18 Декларације који јасно напомиње: „Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести; ово право укључује слободу промене вероисповести или уверења и слободу да човек сâм или у заједници са другима, јавно или приватно, манифестује своју веру или уверењем подучавањем, обичајима, молитвом и обредом”. Уп. *Универзална декларација о људским њравима*, 1948.

¹⁴ О концепту толеранције у оквиру савремених изазова је писао митрополит пергамски Јован (Зизијулас). Уп. Зизијулас, 2013, стр. 1–5.

Дакле, развијајући технологију човек данашњице њу употребљава за искоришћавање природе. Производња материјалних добара искоришћавањем природе која нас окружује је све већа, а не обраћа се пажња на то да ово угрожава опстанак саме природе. Овоме бескрајном искоришћавању природе кроз повећање производње је умногоме допринео и *хедонизам* који такође доминира у савременом друштву.¹⁵ Човек је свео своје постојање на просто уживање. Отуда на природу, а често и на другог човека, гледа као на средства која му пружају уживање. Уколико неки природни производи не задовољавају овај његов захтев, он их просто одбацује и производи нове ствари. Просто речено, савремени човек је постао потрошач који све троши и користи ради свога сопственог уживања. Не размишља притом да ли овакав његов однос према свом окружењу доводи до неких катастрофалних последица како по природу, тако и по само постојање људи и читаве планете. Отуда је настао и свима познат страشان проблем са природом која нас окружује, а то је *еколошки њроблем* који води ка еколошкој катастрофи, тј. ка уништењу природе а самим тим и ка уништењу живота.¹⁶ Савремени човек и даље немилосрдно уништава природу и поред тога што примећује да се нешто радикално мења на нашој планети и то све на горе, са крајњим исходом да природа буде уништена, а са њом и човек и све живо на земљи. Да би се ово избегло, савремена наука апелује на свест човека и на његово логичко, рационално понашање у односу на природу. Управо на онај сегмент људског бића који је и довео до ове катастрофе. То је сâмо по себи парадоксално.

Поред свега наведеног, савремени човек не престаје да верује да ће својим изумима створити рај на земљи и уништити смрт. У ту сврху акценат је стављен, пре свега, на медицину. Све своје изуме он претаче у машине за лечење као и за производњу лекова, са крајњим циљем искорењивања болести и смрти из природе. Човек покушава, примењујући савремене технолошке изуме у медицини, да искорени разне болести и да победи смрт. Међутим, развојем медицине човек је успео да победи многе болести али је истовремено произвео двоструко више опаснијих болести које на крају такође воде у смрт. На овај начин савремена наука и медицина су доведене у зачарани круг из кога не могу да изађу и чији је крајњи плод смрт.

Дакле, евидентно је да је наша савремена цивилизација, уместо стварања 'раја' на земљи, својим силама — без Бога, довела човека и свет у целини до безизлаза. Речју, свет се данас налази у једном зачараном кругу живота који га ни мање ни више води у не-биће. Има ли решења за савремене проблеме човека и шта ту може да учини Православна Црква и њена теологија да би се избегла катастрофа?

¹⁵ Уп. Мидић, 2017, стр. 13–26.

¹⁶ Детаљно о овоме уп. Мидић, 2020, стр. 13–22.

Православна Црква и савремени свет — учење Светих Отаца о постојању Бога који је Света Тројица

Православна Црква, иако је и она део западноевропске цивилизације, није много допринела њеном развоју, али није учествовала ни у њеним гресима. Међутим, данас Православна Црква и њени чланови и богослови треба више него икада да презентују савременом човеку своје виђење света и човека и његов начин живота, а све у циљу промене савременог начина живота човека и његовог менталитета. Тим пре што је, под утицајем Ајнштајнове теорије релативитета (односа), као и Хајзенбергове квантне теорије, које показују да ништа што постоји у свету не постоји сâмо за себе, без односа са другим, почела да се мења онтологија нашег савременог света. Јер, иако и сама припада савременој западноевропској цивилизацији, Православна Црква је успела умногоме да сачува један другачији приступ човеку и животу, како кроз своје учење, тако и кроз праксу која управо ово показује: биће као заједницу са другим. О чему се тачно ради? Најпре да почнемо са православним учењем о постојању Бога, будући да се постојање човека и света у целини по православном учењу темељи на постојању Бога и његовом начину постојања, најпре зато што је човек икона Божја.

Православно хришћанско учење о постојању Божјем темељи се, пре свега на библијским сведочанствима, а посебно на учењу о Богу кападокијских Отаца, Василија Великог, Григорија Богослова и Григорија Ниског, као и других. Свето Писмо Новог Завета нам говори о Богу који је Света Тројица: Отац, Син и Свети Дух. И Отац и Син и Свети Дух имају исту божанску суштину, али су три конкретне личности. За разлику од старих грчких философа, који су постојање поистовећивали са безличном природом, суштином, Свети Оци су говорили да „природа никад не постоји гола, већ само као конкретно биће”. Примера ради, људска природа искључиво постоји као конкретни људи: Марко, Јован, Марија и др., тј. као конкретне људске ипостаси, личности. Свети Оци су, такође, правили разлику између суштине и личности, ипостаси. Суштина је нешто опште, заједничко, док је личност конкретно биће, тј. конкретни начин постојања суштине. Кападокијски Оци су Једнога Бога схватили као три конкретне личности, као Бога Оца, Бога Сина и Бога Светог Духа који имају једну и исту природу, али су три конкретне Личности мимо којих не постоји суштина, тј. природа. Поред овог горе наведеног учења, Свети Оци су објашњавали и то, како је Бог Један, а у исто време је и Света Тројица.

Да би објаснили како је Бог Један, а у исто време Света Тројица, Свети Оци, конкретно Кападокијци, су најпре увели *узрок* у постојању Божијем, а то је Отац.¹⁷ На овом сегменту су јако инсистирали и други Свети Оци.

¹⁷ Речима Григорија Назијанзина: „Отац је начело и узрок Сина и Светог Духа”. *Oratio XX*

За разлику од старојелинског схватања постојања, чији је узрок једна безлична природа, било да је она ватра, вода, земља, итд., из које произлазе конкретна бића,¹⁸ Свети Оци су узрок постојања у Богу поистоветили са једном конкретном личношћу — са *Бојом Оцем*. Отац је тај који рађа Сина и исходи Светог Духа. Син и Дух нису продукт дожанске суштине, већ Личности Оца. Отуда су поменути Свети Оци, следујући библијским сведочанствима о Богу, Једног Бога поистовећивали са конкретном личношћу — са *Оцем*. Један Бог је пре свега *Отац*.¹⁹

Међутим, само име *Отац*, како су они објашњавали, јесте име за *однос*,²⁰ за опис тога у каквом односу стоји Он са Сином и Духом. Отац је тај који вечно рађа Сина и исходи Светог Духа. Ово указује пре свега на то да је постојање Оца, као и сваке личности Свете Тројице, израз заједнице са другом личношћу. Бог *Отац* постоји у заједници са Сином и Духом. Јер ако нема Сина, коме је *Отац*? Тада нема ни Оца. Бог *Отац* једино постоји у односу са Сином кога вечно рађа и Духом кога исходи. Исти случај је и са Сином и Духом који вечно постоје и истовремено су то што јесу захваљујући личном, слободном односу са *Оцем* и међу собом. Зашто је постојање узрока, који је једна конкретна личност — *Отац*, у Божјем постојању толико важно за објашњење да је Бог *Један*, а у исто време и *Тројица*?

Бог *Отац*, као узрок постојања Божјег, истовремено чини да је Бог *Света Тројица* и *Један Бог*. Јер ако Бог *Отац*, рађајући Сина и исходећи Духа, и сам постоји као Бог *Отац*, онда је постојање *Једнога* незамисливо без истовременог постојања многих, Свете Тројице. Личности Свете Тројице се не могу делити. Свака подела изазива непостојање личности, као што јединство чини супротно, постојање сваке личности Свете Тројице. Јер ако Бог *Отац* не може да постоји без Сина и Духа и Син и Дух без јединства с Богом *Оцем*, онда је *Света Тројица* *Један Бог*, не престајући да је *Света Тројица*. Тачније, онда је слободна заједница личности са другом основа њеног постојања.

— *De Dogmate et constitutione episcoporum*, 6. Grégoire de Nazianze, 1980, стр. 70. Исто, *Oratio XLII — Supremum vale*, 15: „Јединство је, пак — *Отац* из Којег су Други и према Којем поредак тече, без сливања, већ сапредивајући са Њим, и не разделяјући се међу собом ни временом, ни хтењем, ни силом” („Ἐνωσις δὲ, ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ, καὶ πρὸς ὃν ἀνάγεται τὰ ἕξῃς: οὐχ ὡς συναλειφεσθαι, ἀλλ' ὡς ἔχεσθαι, μῆτε χρόνου διείργοντος, μῆτε θελήματος, μῆτε δυνάμεως.”) Grégoire de Nazianze, 1990, стр. 82.

¹⁸ О питању безличног узрока у опусу пресократоваца, са фокусом на доступне фрагменте и изворе, видети: Diels, 1960, стр. 67 и даље.

¹⁹ Василије Велики, *Homilia contra Sabellianos, et Arium, et Anomoeos*, 3: „Бог је један, зато што је *Отац* [један]” („Ἐἷς Θεός, ὅτι καὶ Πατήρ”). Migne, 1857, col. 605.

²⁰ Григорије Назијанзин, *Oratio XXIX*, 16: ὅτι οὐτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατήρ, ὡ σοφάτατοι, οὐτε ἐνεργείας σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ, ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. („*Отац* је назвање Божје, не по суштини, нити по дејству, већ по односу који има *Отац* према *Сину* и *Син* према *Оцу*”). Grégoire de Nazianze, 1978, стр. 210.

Увођење начела или узрока у постојању Божјем, а који је Бог Отац, важно је и због тога што овакав начин Божјег постојања јесте постојање у слободи. Бог Отац слободно рађа Сина и исходи Светог Духа и на овај начин и сâм постоји. То значи да Бог Отац жели и постоји и ту своју слободу постојања изражава тако што рађа Сина и исходи Духа, тј. изражава је као *заједницу* са Сином и Духом. Јер ако Отац слободно рађа Сина и исходи Светог Духа и на овај начин вечно постоји, онда је постојање Божје израз слободе. Исти је случај и са Сином и Духом који слободно желе заједницу са Оцем. У противном, да Света Тројица постоји као плод божанске природе, суштине, онда би божанске личности постојале по нужности природе, а не у слободној заједници једне са другом. То, пак, није богодолично. Бог је Бог ако постоји вечно и ако је апсолутно слободан у свом постојању, тј. уколико његово постојање није плод никакве нужности, па ни природних закона.

На исти начин се објашњава и то да је Бог *љубав* (1Јн 4, 8). Љубав Божја није психолошка категорија, није осећање, већ сâмо биће Божје, његов начин постојања, а без тог начина нема ни постојања. Бог Отац своју слободу пројављује тако што рађа Сина и исходи Духа, тј. као љубав према Сину и Духу и тако вечно постоји. Такође и Син и Дух своју слободу изражавају као заједницу, као љубав према Оцу и међу собом и тако вечно постоје. Отуда је Бог љубав и ово име изражава сâмо биће Бога, тј. начин његовог постојања који је заједница слободе.

Истовремено, веза или јединство једне личности са другом постаје извор непоновљивог идентитета сваке личности. Отац је непоновљива личност и јесте то што јесте — Отац, у односу, у заједници, са Сином и Духом, тј. рађајући Сина и исходећи Духа. Исто тако и Син и Дух вечно постоје и јесу то што јесу у односу, у заједници са Оцем и међу собом. Син је Син на основу рађања од Оца, а Дух на основу исхођења од Оца. На овај начин Света Тројица су Један Бог, не престајући да су истовремено Тројица, три конкретне и различите личности. Тачније, овај начин постојања личности Свете Тројице указује на то да су оне нераздељиве, што самим тим значи да је Бог Један, а у исто време постоји као три различите личности: Отац, Син и Свети Дух. Свака личност Свете Тројице постоји и јесте то што јесте само у заједници са другом личношћу.

На основу горе изнетог, закључујемо да је постојање ствар односа, тј. слободне заједнице једног бића са другим. Ова заједница истовремено обезбеђује и различитост сваког бића која су у слободној заједници, тј. обезбеђује постојање личности. Личност није индивидуа већ једино постоји у заједници с другом личношћу. Једна личност једнако је ниједна личност. Отац је Отац у односу, у заједници са Сином и Духом и Син и Дух су то што јесу, различите и непоновљиве личности, у заједници са Богом Оцем и међу собом.

Ово православно учење о Богу одразило се и на схватање човека који је на основу библијског сведочанства створен као „икона Божја”.²¹ За разлику од западноевропског, тј. нашег савременог друштва, које, као што смо већ видели, човека види као мислећу природу и ум и разум истиче као његову најважнију карактеристику, православно виђење икону Божју у човеку поистовећује са слободом. Слобода је најважнија карактеристика човека на којој се заснива и његово постојање. Иконичност човека у односу на Бога огледа се управо у слободи и у начину постојања човека, односно изражавања те слободе. Човек је по православно схватању биће заједнице. Човек је личност само у заједници слободе с другим човеком, односно с другим бићем. Једно 'Ја' не постоји без једног 'Ти' и односа, тј. заједнице слободе с њим.²² За разлику од савременог западноевропског схватања човека као индивидуе, православно, дакле, не могу да замисле човека као личност самог за себе. Личност је постојећа и јесте то што јесте, не сама за себе, него само у заједници слободе са другом личношћу, односно са другим бићем.

Истовремено, различитост и непоновљивост личности за којом толико чезне сваки човек, па и савремени човек, се такође остварује у слободној заједници са другом личношћу. За разлику од западноевропског човека који ту различитост и непоновљивост тражи у одвајању од другог и супротстављању другом, личност за православно искуство постаје апсолутна и непоновљива само у заједници слободе, љубави са другом личношћу. Што више волимо другог човека и са њим имамо заједницу, он све више за нас постаје апсолутан и незаменљив као личност. Отуда, кад се изгуби једна личност коју волимо, за нас се губи читав свет, па и ми сами. Исти је случај и са нама који смо део љубавне заједнице другог према нама. И ми постајемо апсолутна и непоновљива личност, управо оно што сваки од нас људи жели да буде.

Дакле, човек је биће заједнице, тј. *личности*, а не индивидуа, и његово постојање искључиво зависи од заједнице слободе са другим човеком и природом. Међутим, заједница слободе са другим, која је основ постојања како човека, тако и остале природе, пре свега претпоставља и заједницу с Богом. Зато што је основни и највећи проблем сваког човека и живог бића смрт. Без заједнице с Богом, у којој се једино превазилази смрт, што

²¹ Пост 1, 26–27: „Потом рече Бог: да начинимо човека по својему облику, као што смо ми, који ће бити господар од риба морских и од птица небеских и од стоке и од целе земље и од свих животиња што се мичу по земљи. И створи Бог човека по облику својему, по облику Божјему створи га; мушко и женско створи их” („καὶ εἶπεν ὁ θεὸς Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ’ ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἐρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ’ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς”).

²² Хришћанско схватање личности утицало је на многе философске тенденције, нарочито XX века, конкретно код М. Бубера и Е. Левинаса. Уп. Buber, 1984; Levinas, 1990.

је показало Васкрсење Христово, све ово што говоримо и чинимо у животу нема никаквог смисла јер се завршава смрћу. Ова заједница човека с Богом у коме и преко кога (човека) и сва остала природа превазилази смрт, неопходно пролази кроз заједницу са другим човеком. Нема заједнице човека са Богом без заједнице с другим човеком. Ово православно учење о Богу који је биће заједнице, а самим тим и парадигма за постојање човека, није проста теорија. Оно се пројављује у Православној Цркви и у пракси, тј. у Цркви и као Црква, која је, пре свега, догађај заједништва човека с Богом — *Литургија*. Како ово треба разумети?

Православна Света Литургија као основа и парадигма постојања човека и света — природе

Православна Црква се поистовећује са Евхаристијом, тј. са Литургијом.²³ Литургија је у православљу централни догађај црквеног живота. Света Литургија је пре свега *сабрање* свих верних, који су крштени, једнога места, тј. града или села, на једном конкретном месту око једног епископа или свештеника.²⁴ Услов за чланство у Литургији је Крштење које је израз слободе сваког члана Свете Литургије и дејства Светог Духа. Свети Дух кроз Крштење сједињује човека са Богом и другим члановима Литургије и на овај начин гради Литургију као Богочовечанску заједницу. Нико не може постати хришћанин, ако не постане члан литургијске заједнице. Један хришћанин једнако је ниједан хришћанин. Света Литургија је, дакле, заједница људи са Богом у Христу и међу собом. Чланови литургијске заједнице нису индивидуе које свака за себе, мимо заједнице са осталим члановима и са природом, остварује заједницу са Богом. Литургија је догађај заједнице људи са Богом, али и међу собом, укључујући и осталу природу. Отуда у пракси Православне Цркве Литургију не може служити један човек, нити се служи за једног човека. Таква Литургија није валидна. Света Евхаристија је догађај заједништва и зато је неопходно сабрање многих и њихово међусобно јединство да би Литургија била то што јесте — Света Тајна.²⁵

²³ Зизијулас, 1997, стр. 9–12. Уп. и став да се Црква идентификује са евхаристијском заједницом, а не са 'апстрактном, универзалном заједницом' у: Мидић, 2008, стр. 148.

²⁴ Зизијулас, 2002, стр. 31 и даље.

²⁵ Никола Кавасила, *Тумачење Божансџивене Литургије* 36, 45: „Црква се пројављује у тајнама, не као у симболима, него као удови у срцу и као гране у корену дрвета, и као што рече Господ, као лозе у чокоту [...] Зато је и Господ уживање светих у будућем веку назвао вечером да покаже како ништа веће тамо нема од Трпезе [Евхаристије]” (Σημαίνεται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἐν τοῖς μυστηρίοις; οὐχ ὡς ἐν συμβόλοις, ἀλλ' ὡς ἐν καρδίᾳ μέλη, καὶ ὡς ἐν ρίζῃ τοῦ φυτοῦ κλάδοι, καὶ καθάπερ ἔφη ὁ Κύριος, ὡς ἐν ἀμπέλω κλήματα [...]) Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐν τῷ μέλλοντι τῶν ἀγίων ἀπόλαυσιν δεῖπνον ἐκάλεσεν ἵνα δεῖξῃ ταύτης τῆς τραπέζης μηδὲν εἶναι πλεον ἐκεῖ). Nicolas Cabasilas, 1943, стр. 211, 244.

Поред онога што смо већ навели у односу на постојање човека као иконе Божје, литургијски посматрано човек је биће заједнице с Богом и са другим човеком, као и са природом. Други човек, не да му није непријатељ, већ му је неопходан ради његовог постојања као конкретне личности. Само у заједници с другим, човек постаје непоновљива личност. Ово се одражава и у односу на вечни живот човека као личности. Да би човек превазишао смрт и живео вечно као конкретна личност, потребно је, по православном схватању да оствари заједницу с Богом у Христу. Он то и чини у Светој Литургији, јер у њој присуствује сâм Господ преко епископа. По речима Светог Игнатија Богоносца, епископ је икона Христа²⁶ и у Литургији стоји на месту Божјем²⁷ и као икона Бога. Остварујући заједницу са епископом као и са осталим члановима причешћем од једног хлеба и из једне чаше, сваки члан Литургије истовремено остварује заједницу с другим људима и са Богом. Јер се сви причешћујемо од једног хлеба и из једне чаше. Ова чињеница указује на то да човек не може да оствари заједницу са Богом у Христу, осим преко другог човека и заједнице с њим. Дакле, други човек и заједница са њим нам је апсолутно потребни ради нашег постојања као непоновљиве личности и вечног живота.

Што се, пак, тече односа човека према природи и ту нам Света Литургија служи као парадигма тог односа. За разлику од савременог односа човека према природи коју он искоришћава и троши, а што смо већ раније навели, Литургија нам показује да је и природа створена да постоји вечно, као Тело Христово. Литургија се не може служити без хлеба и вина. Литургијско искуство нас упућује на то да је човек створен да би сачувао природу и да би је принео Богу Оцу како би и она постала део заједнице човека и Свете Тројице. На овај начин, тј. у заједници са Богом преко човека, и природа постаје Тело Христово и превазилази трулежност и смрт. Дакле, литургијски посматрано, човек је створен као 'свештеник у природи' да би је сачувао и принео Богу, а све у циљу вечног постојања природе. Дакле, литургијско сабрање је остварење заједнице човека с Богом Оцем и са другим члановима у Христу, посредством Светог Духа, као и сједињење целокупне природе, у виду приноса хлеба и вина, са Христом, а тиме и сједињење свих чланова Цркве са Христом и међу собом, што се огледа у причешћу од једнога хлеба и једне чаше.

Овде је потребно указати и на димензију *покретности*, које је још увек живо међу православним народима. Оно има вишеструку важност, посебно за данашњег човека. Јер подвиг има за циљ борбу против зла као и остварење и одржавања јединства с другим и другачијим човеком, ма

²⁶ Игнатије Антиохијски, *Тралијанцима* II, 1: („Јер, када се епископу повинујете као Исусу Христу” (Ὁταν γὰρ τῷ ἐπισκόπῳ ὑποτάσσησθε ὡς Ἰησοῦ Χριστῷ). Ignace d'Antioche, 1958, стр. 112.

²⁷ Исто, *Мајнежанима*, VI, 1: проκαθημένον τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον θεοῦ („под председништвом епископа [који је] на месту Божјем”). Ignace d'Antioche, 1958, стр. 98.

колико то тешко било, као и са Богом и природом. На чему се заснива подвижништво у Православној Цркви? Као што смо већ нагласили, човек је по православном виђењу слободно биће. На тој слободи се заснива и подвижништво. Јер зло се може победити једино нашом слободном вољом и на основу слободе, а не логиком и логичким приступом животу. Много тога што човек чини у борби против зла и у остварењу заједнице са другим логички није оправдано. Наведимо пример поста у Православној Цркви. Неједење неке хране нема никакве везе са логиком. Међутим, то човек чини, јер хоће, слободно. Такав случај је и са остварењем заједнице са Богом и са другим човеком. Љубав према Богу и другом се не темељи на логици, већ на слободи. Уколико је супротно, онда то није љубав.

Кад говоримо о односу човека према природи из православног искуства, и ту неизоставно морамо поменути и подвижништво. Подвижништво у суштини изражава однос човека према природи као чување природе, а не њено трошење. На то нарочито указују пост и уздржање. Ово је посебно важно нагласити савременом човеку који је постао потрошач до те мере да је угрозио и сâм опстанак живота и наше планете. Ово се може променити не логиком и логичким приступом животу, већ једино слободом — ако човек то хоће.

Закључак

Индивидуалистички и рационалистички приступ савременог човека животу донео је многобројне проблеме који се манифестују у свакодневном животу. Други човек и природа која га окружује за савременог човека представљају објекте које он истражује ради искоришћавања. Истовремено, савремени човек, посматрајући себе као независну индивидуу којој није потребан други ради њеног постојања, види другог човека као потенцијалну опасност, како по своју слободу и тако и по свој живот. Развијајући технологију на основу научног, тј. рационалног испитивања природе и њених закона, он је врло често користи и за производњу оружја и оруђа којим убија друге људе и искоришћава природу. У односу на природу, савремени човек је постао потрошач, до те мере да прети да потроши, тј. да уништи природу. Отуда је преношење учења и практичног литургијског искуства Православне Цркве о човеку и његовом начину постојања, данас од пресудног значаја за спас наше цивилизације.

Литература

- Зизијулас, Ј. (1997). Идентитет Цркве. *Саборносћ*, 3(1–2), 5–16.
- Зизијулас, Ј. (2000). Појам ауторитета. *Саборносћ*, 6(3–4), 35–44.
- Зизијулас, Ј. (2002). Евхаристија и Царство Божје. *Саборносћ*, 8(1–4), 23–87.
- Зизијулас, Ј. (2011). *Заједница и друјосћ — Даље сџудије о личносћи и Цркви*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Зизијулас, Ј. (2013). Истина, толеранција, монотеизам. Да ли је могућ један међурелигијски дијалог. *Саборносћ*, 7, 1–5.
- Зизијулас, Ј. (2014). *Зайагна мисао — Увод у доїмайско боїословље зайагної хришћансћива*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Мидић, И. (2004). План и програм Православног катихизиса за основну и средње школе. Преузето 29. 2. 2024. са https://veronauka.sabornost.org/files/Uputstvo_za_katihete.pdf.
- Мидић, И. (2008). *Биће као есхилошка заједница*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Мидић, И. (2009). *Сећање на будућносћ*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Мидић, И. (2012). *Проблем смрћи у хришћанској онїолоији — смрћ као „најјори нейријашељ”*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Мидић, И. (2017). За један другачији начин живота. *Саборносћ*, 11, 13–62.
- Мидић, И. (2019). Теологија и еколошки проблем. *Саборносћ*, 13, 21–28.
- Мидић, И. (2020). Хришћанско-православни поглед на свет. *Саборносћ*, 14, 13–22.
- Универзална декларација о људским їравима*, 1948. Преузето 27. 2. 2024. са https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf.
- Buber, M. (1984). *I and Thou*. London: Prentice Hall & IBD.
- Diels, H. (ed.). (1960). *Fragmente der Vorsokratiker*. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- Grégoire de Nazianze (1978). Discours 27–31. У P. Gallay (yp.), SC 250 (стр. 210). Paris: Les Editions du Cerf.
- Grégoire de Nazianze (1980). Discours 20–23. У J. Mossay (yp.), SC 270 (стр. 70). Paris: Les Editions du Cerf.
- Grégoire de Nazianze (1990). Discours 40–43. У J. Mossay (yp.), SC 318 (стр. 82). Paris: Les Editions du Cerf.

Ignace d'Antioche (1958). *Lettres — Martyre de Polycarpe*. У Р. Th. Camelot (ур.), SC 10 (стр. 98, 112). Paris: Les Editions du Cerf.

Levinas, E. (1990). *Totalité et infini — Essai sur l'extériorité*. New York: Klover Academic.

Migne, J.P. (ур.) (1847). *Patrologiae Cursus completes*. Series Latina. Vol. 64. Paris.

Migne, J.P. (ур.) (1857). *Patrologiae Cursus completes*. Series Graeca. Vol. 31. Paris.

Nicolas Cabasilas (1943). *Explication de la Divine Liturgie*. У S. Salaville (ур.), SC 004bis (стр. 211, 244). Paris: Les Editions du Cerf.

Sartre, J.-P. (2000). *Huis Clos — suivi de Les mouches*. Paris: Gallimard.

Spielvogel, J. (2014). *Western Civilization*. London: Wadsworth Publishing.

Ignatije Midić

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology
Institute of Systematic Theology

Contemporary Western European Civilization and the Orthodox Church

The essential idea of the work is reflected in the answer to the question of the relationship between contemporary Western European civilization and the Orthodox Church. In this context, the first part of the research is devoted to the exposition of the essential characteristics of the modern world, with a focus on the issue of ontological implications of the basic determinations of the modern Western European civilization. On those grounds, the second part of the analysis is focused on the question: what is the response of the Orthodox Church to the challenges of contemporary civilization. Therefore, this part of the research begins with a detailed review of the teaching of the Holy Fathers on the existence of God who is the Holy Trinity and consequently with a review of Orthodox ecclesiology as the most authentic response to the aforementioned challenges. All elements of the research tend to indicate the necessity of a dialogue of church tradition, based on the ontology of personal triadology and eucharistic ecclesiology, with the aim of calling for a radical change in the concept of personality from a self-thinking and self-modulating individual to a community being, with the most direct consequences for the relationship to God, man and the world.

Key words: Contemporary Western civilization, individualism, rationalism, pragmatism, ethic, Holy Liturgy, triadology, ecclesiology, asceticism.

Датум пријема чланка: 25.01.2024.

Датум прихватања чланка за објављивање: 11.09.2024.